

יסודות פסחים

שיעור חמישה עשר

איסור חמץ ומצוות מצה – שיעור סיכום

מקורות

א. שמות פרק יב פס' יד-כ

ב. גמ' פסחים קכ. "תניא כוותיה דרבא... הכתוב קבעו חובה"

ג. זוהר הרקיע (לרשב"ץ) עשין סי' מ

ד. ספר העיטור עשרת הדברות הל' מצה ומרור

ה. המאור הקטן פסחים כו:

ו. מעשה רב סי' קפה

זוהר הרקיע עשין סי' מ

ואני לעניות דעתי מוסיף מצוה אחרת, והיא לפרוש מאכילת חמץ כל שבעת ימי הפסח, וכן אמרו בגמ' דבני מערבא בפסחים: 'שבעת ימים תאכל עליו מצות - אבל לא חמץ, ולא הבא מכלל עשה עשה'. וכבר כתב זה הירושלמי הרב ז"ל לעניין ביעור. ואני תמה למה לא למד ממנו לעניין אכילת חמץ. ושמא הוא דוחה אותו מפני התלמוד שלנו, שהעלו בסוף פסחים שזה הפסוק הוא רשות, וכיון שהוא רשות לא בא ללמד שיהא איסור עשה באכילת חמץ. והרבה נראה בהיפך, שאילו היה עשה קבוע בעצמו לא היו דורשין ממנו לאו הבא מכלל עשה לאיסור חמץ, שכל עשה הקבוע בעצמו לא היו דורשין ממנו לאו הבא מכלל עשה לאיסור חמץ, שכל עשה הקבוע בעצמו לגופיה איצטריך ולא לדרשא, אלא מפני שהירושלמי הוא מסכים עם הבבלי שהוא רשות, דרשוהו לאיסור חמץ שיהיה עשה, ודומה ל'אותה תאכלו' דבהמה טהורה שאינו חייב לאכול אותה, אלא לאיסור בהמה טמאה, בלאו הבא מכלל עשה... 'אותה תאכלו' – לא בהמה טמאה, וכמו שהוא מוסכם מהכל, וכן אמרו בגמ' מכות. וכמו שהרב ז"ל הוא מונה 'אותה תאכלו' בכלל המצוות, כן ראוי למנות 'שבת ימים תאכל עליו מצות' לעניין לפרוש מן החמץ בכלל המצוות.

ספר העיטור עשרת הדברות הל' מצה ומרור

וההוא דברכות ואיתשל מאי טעמא אין מברכין במצה כל ז' כדרך שמברכין על הסוכה, דהא גמרינן מהדדי ולילה ראשון חובה מכאן ואילך רשות. ומסתברא, בסוכה כי בעי למיכל בסוכה איכא עליו מצות עשה דבסוכות תשבון, אבל גבי מצה כי בא למיכל ליכא עליו מצות עשה דמצה אלא לאו דבבל תאכל חמץ, ואין מברכין אלאו.

המאור הקטן פסחים כו:--כו.

ויש ששואלין באכילת מצה מה טעם אין אנו מברכים עליה כל ז' כמו שמברכים על הסוכה כל ז', דהא גמרינן מהדדי שלילה הראשון חובה מכאן ואילך רשות בין במצה בין בסוכה, כדאיתא בפרק הישן. ויש להשיב, לפי שאדם יכול בשאר ימים לעמוד בלא אכילת מצה ויהיה ניזון באורז ודוחן וכל מיני פירות, מה שאין כן בסוכה שאין יכול לעמוד בלא שינה ג' ימים והוא חייב לישן בסוכה ולטייל בה, והיינו דאמרינן בשבת בפרק רבי אליעזר:

מצה וכל מכשיריה דוחין את השבת, דברי רבי אליעזר. מנא ליה לרבי אליעזר הא, אי מסוכה מה לסוכה שכן נוהגת בלילות כבימים'. זהו טעם שמברכין על הסוכה כל ז' ואין מברכין על מצה כל שבעה, וטעם נכון הוא.

מעשה רב סי' קפה

שבעת ימים תאכל מצות - כל שבעה מצוה, ואינו קורא לה רשות אלא לגבי לילה ראשונה שהיא חובה, ומצוה לגבי חובה רשות קרי לה. אף על פי כן מצוה מדאורייתא הוא. וכן פירשו: יום טוב אין צריך אות – פסח במצוה סוכות בסוכה, ועוד כמה ראיות. והיה מחבב מאד מצות אכילת מצה כל שבעה, וביום טוב אחרון היה אוכל סעודה שלישית, אף על פי שלא היה אוכל שלש סעודות בשאר יום טוב, מפני חביבת מצות אכילת מצה שזמנו הולך לו.

במהלך השיעורים עיינו בסוגיות המרכזיות העוסקות בענייני חמץ ומצה, ובחנו כל סוגיה בפני עצמה. כעת, עם סיום הנושא, נבחן את הדברים באופן כללי ומתוכם נעמוד על יסודות איסור חמץ ומצוות מצה.

הציווי הראשון על חמץ ומצה מופיע בפרשיית "החודש הזה לכם":

שבעת ימים מצות תאכלו אך ביום הראשון תשביתו שאר מבתים, כי כל אכל חמץ ונכרתה הנפש ההוא מישראל מיום הראשון עד יום השביעי... בראשון בארבעה עשר יום לחדש בערב תאכלו מצת, עד יום האחד ועשרים לחדש בערב. שבעת ימים שאר לא ימצא בבתים, כי כל אכל מחמצת ונכרתה הנפש ההוא מעדת ישראל בגר ובאזרח הארץ. כל מחמצת לא תאכלו, בכל מושבתים תאכלו מצות. [שמות יב, טו-כ]

מכתובים אלו משתמע שבשבעת ימי חג המצות יש שני ציוויים: מצוות עשה – לאכול מצה, ומצוות לא תעשה – שלא לאכול חמץ.

מפשטות כתובים אלו עולה שקיימת מצות עשה על אכילת מצה בכל שבעת ימי החג, וכן משתמע גם מכתובים נוספים¹. אמנם, הגמרא מביאה ברייתא הלומדת מדרשה שאין חובה לאכול מצה בשבעת ימי החג:

ששת ימים תאכל מצות וביום השביעי עצרת לה' אלהיך – מה שביעי רשות אף ששת ימים רשות. מאי טעמא, הוי דבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל ללמד, לא ללמד על עצמו יצא אלא ללמד על הכלל כולו יצא. יכול אף לילה הראשון רשות? תלמוד לומר 'על מצת ומררים יאכלהו'. [פסחים קכ].

¹ "שבעת ימים תאכל מצת וביום השביעי חג לה". מצות יאכל את שבעת הימים ולא יראה לך חמץ ולא יראה לך שאר בכל גבלך" [שמות יג, ו-ז]; "את חג המצות תשמר שבעת ימים תאכל מצות" וכו' [שמות כג, טו]; "את חג המצות תשמר שבעת ימים תאכל מצות אשר צויתך למועד חדש האביב" וכו' [שמות לד, יח]; "ובחמשה עשר יום לחדש הזה חג המצות לה", שבעת ימים מצות תאכלו" [ויקרא כג, ו]; "ובחמשה עשר יום לחדש הזה חג, שבעת ימים מצות יאכל" [במדבר כח, יז]; "לא תאכל עליו חמץ שבעת ימים תאכל עליו מצות לחם עני, כי בחפזון יצאת מארץ מצרים למען תזכר את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חיך... ששת ימים תאכל מצות, וביום השביעי עצרת לה' אלהיך לא תעשה מלאכה" [דברים טז, ג-ח].

מדרשה זו משתמע שמצוות מצה קיימת רק בלילה הראשון, אך בשאר ימי החג אין בכך כל מצווה?² לכאורה דרשה עוקרת את הכתובים דלעיל מפשוטם, מהם עולה שיש מצווה באכילת מצה בכל שבעת ימי החג.³ ואם כן, היחס בין פשט הכתובים לדרשת חז"ל טעון ביאור.

הרב דוד הנשקה מציע ביאור לדרכם של חז"ל בהבנת הכתובים:

האומנם מכריע פשט הכתובים שלא כמסורת חז"ל? נראה שדבר זה תלוי בהגדרתה של 'מצה'... אם יש למצה אפיון חיובי כלשהו, הרי המצווה לאוכלה שבעת ימים מתפרשת לפי פשוטה על דרך החיוב, כבמצות סוכה... אך אם אין הגדרתה של המצה אלא שלילית – לחם נעדר חמץ – נמצא הכתוב 'שבעת ימים תאכל מצות' מתפרש: שבעת ימים תאכל לחם חסר חמץ. ובניסוח זה, משמעם הפשוט שלדברים אינו ציווי על אכילת הלחם, אלא רק קביעת טיבו המותר: כשתאכל לחם בשבעה ימים אלו, שהרי דרכו של אדם לאכול לחם, לא יהא זה אלא לחם נעדר חמץ, שהרי החמץ אסור. [מה נשתנה עמ' 169-170]

לטענתו, את הכתובים המצווים על אכילת מצה ניתן להבין בשתי דרכים: כמצווה חיובית או כאיסור עשה המזהיר מפני אכילת חמץ. שתי דרכים אלו תלויות בהבנת מהותה של המצה: אם למצה יש הגדרה חיובית, יש לבאר את הכתובים כמלמדים על מצות אכילת מצה. לעומת זאת, אם למצה יש הגדרה שלילית בלבד, 'לחם נעדר חמץ', אזי יש לבאר את הכתובים כמזהירים שלא לאכול חמץ.⁴

הרב הנשקה מאריך להוכיח מדיני המצה שלמצה אין הגדרה חיובית, והיא בעלת הגדרה שלילית בלבד: 'לחם נעדר חמץ'.⁵ בשל כך, לטענתו, חז"ל מבארים את הכתובים לא כמצווה חיובית אלא כאיסור עשה המזהיר מפני אכילת חמץ.

הבנה עקרונית זו בביאור הכתובים מפורשת כבר בדברי הרשב"ץ, המונה את הכתוב "שבעת ימים תאכל עליו מצות" כאיסור עשה:

ואני מוסיף מצוה אחרת, והיא לפרוש מאכילת חמץ כל שבעת ימי הפסח. וכן אמרו בגמרא דבני מערבא בפסחים: 'שבעת ימים תאכל עליו מצות' - אבל לא חמץ, ולא הבא מכלל עשה עשה.⁶ [זהר הרקיע עשין סי' מ]

הרשב"ץ מוסיף, שפרשנותו לכתוב תואמת את דרשת חז"ל דלעיל שאכילת מצה בשבעת ימי החג היא רשות:

שאלו היה עשה קבוע בעצמו לא היו דורשין ממנו 'לאו הבא מכלל עשה' לאיסור חמץ... אלא מפני שהירושלמי מסכים עם הבבלי שהוא רשות, דרשוהו לאיסור חמץ שיהיה בעשה. ודומה 'לאותה תאכלו' דבהמה טהורה, שאינו לחייב לאכול אותה, אלא לאיסור בהמה טמאה, ב'לאו הבא מכלל עשה'. [שם]

² כן כותב הרשב"ץ [סי' קנט]: "דהתם כלל בשבועתו מה שהוא רשות גמור ואין בו מצוה כלל, דהיינו אכילת מצה בשאר הימים", וכן נראה מפשטות דברי הרמב"ם [הל' חמץ ומצה פ"ו ה"א] המגדיר את המצווה ביחס לליל ט"ו בלבד.

³ ראב"ע [בפירושו הארוך שמות יב, טו] כותב: "והנה הזכיר על הפסח 'שבעת ימים תאכל מצות', חיוב על דרך הפשט. והעד, למען תזכור את יום צאתך'. ובעבור זה כתוב 'כל מחמצת לא תאכלו בכל מושבותיכם תאכלו מצות' – חיוב בארץ ישראל ובחוצה לארץ". מדבריו עולה שאכן פשטות הכתובים אינו עולה בקנה אחד עם דברי חז"ל, והוא בוחר לפרש את הכתובים על דרך הפשט.

⁴ הרב הנשקה [שם] מבסס את טענתו על השוואה בין הכתוב "בסכות תשבו שבעת ימים" לכתוב "מחוץ למחנה מושבו": הואיל ולסוכה יש משמעות חיובית, הכתוב "בסכות תשבו שבעת ימים" מלמד על מצווה חיובית. לעומת זאת, הואיל ו"מחוץ למחנה" אין הגדרה חיובית, הכתוב "מחוץ למחנה מושבו" אינו מלמד על מצווה חיובית אלא על איסור הימצאות בתוך המחנה.

⁵ עיקר דינו הוא בדין 'לחם עוני' ובדין 'שימור לשם מצה', והוא מאריך להוכיח שאין ללמוד מהם שלמצה יש הגדרה חיובית. [דבריו תלויים בשיטות השונות, שהתבארו בשני השיעורים האחרונים, בהבנת דינים אלו].

⁶ דרשה זו מופיעה בירושלמי [פ"א ה"ד]: "עשה על אכילתו, 'שבעת ימים תאכל עליו מצות' – ולא חמץ. כל לא תעשה שהוא בא מכח עשה עשה".

לפי הבנה זו, קיים חילוק עמוק בין מצוות אכילת מצה בפסח למצוות הישיבה בסוכה בסוכות. מצוות הישיבה בסוכות נוהגת כל שבעה, ואילו מצוות אכילת מצה נוהגת בלילה הראשון בלבד; בשאר ימי החג אין כל מצווה באכילת מצה, וקיים איסור אכילת חמץ בלבד.

חילוק זה מפורש בדברי בעל העיטור:

והוא דברכות ואיתשל מאי טעמא אין מברכין במצה כל ז' כדרך שמברכין על הסוכה, דהא גמרינן מהדדי ולילה ראשון חובה מכאן ואילך רשות. ומסתברא, בסוכה כי בעי למיכל בסוכה איכא עליו מצות עשה דבסוכות תשבו, אבל גבי מצה כי בא למיכל ליכא עליו מצות עשה דמצה אלא לאו דבבל תאכל חמץ, ואין מברכין אלאו.

[ספר העיטור, עשרת הדברות הל' מצה ומרור]⁷

מבואר בדבריו שאין כל מצווה באכילת מצה כל שבעה, ולכן אין ברכה על אכילתה.

אמנם, מדברי בעל המאור עולה שיטה שונה בביאור החילוק בין מצה לסוכה:

ויש ששואלין באכילת מצה מה טעם אין אנו מברכים עליה כל ז' כמו שמברכים על הסוכה כל ז', דהא גמרינן מהדדי שלילה הראשון חובה מכאן ואילך רשות בין במצה בין בסוכה, כדאיתא בפרק הישן. ויש להשיב, לפי שאדם יכול בשאר ימים לעמוד בלא אכילת מצה ויהיה ניזון באורז ודוחן וכל מיני פירות, מה שאין כן בסוכה שאין יכול לעמוד בלא שינה ג' ימים, והוא חייב לישן בסוכה ולטייל בה. [המאור הקטן פסחים כו: כז].

בעל המאור אינו טוען שאין מצווה באכילת מצה כל שבעה, אלא הוא מחלק באופן עדין יותר בין מצה לסוכה: יש אפשרות להימנע כל ימי הפסח מאכילת מצה, אך אין אפשרות להימנע כל ימי חג הסוכות מלשבת בסוכה (הואיל ואדם אינו יכול לעמוד בלא שינה שלושה ימים). נראה מכך, כי אמנם יש חילוק ביניהם לגבי הברכה, אך מצוות אכילת מצה דומה במהותה למצוות הישיבה בסוכה: כשם שיש מצווה בישיבה בסוכה כל שבעה, כך יש מצווה באכילת מצה כל שבעה⁸.

שיטה זו מפורסמת בשם הגר"א:

שבעת ימים תאכל מצות – כל שבעה מצוה, ואינו קורא לה רשות אלא לגבי לילה ראשונה שהיא חובה, ומצוה לגבי חובה רשות קרי לה. אף על פי כן מצוה מדאורייתא הוא. וכן פירשו: יום טוב אין צריך אות – פסח במצה סוכות בסוכה, ועוד כמה ראיות. והיה מחבב מאד מצות אכילת מצה כל שבעה, וביום טוב אחרון היה אוכל סעודה שלישית, אף על פי שלא היה אוכל שלש סעודות בשאר יום טוב, מפני חביבת מצות אכילת מצה שזמנו הולך לו. [מעשה רב סי' קפה]⁹

אם כן, לפי הגר"א, יש מצווה מן התורה באכילת מצה כל שבעה, אלא שהיא אינה "חובה" אלא "רשות". מדבריו עולה, שאמנם האוכל מצה בשבעת ימי הפסח מקיים מצווה, אך אין כל חובה לעשות זאת; מותר להימנע מלאכול מצה בכל שבעת הימים ואין בכך כל איסור. לפי זה, מצוות אכילת מצה היא 'מצווה קיומית': מצווה שהמקיים אותה מקבל שכר אך הנמנע מלעשותה אינו נענש.

אמנם, הגדרה זו צריכה עיון מיסודה: כיצד ניתן לראות ציווי מפורש בתורה כ'רשות' הניתנת לבחירת האדם? המושג 'מצווה קיומית' ביסודו נאמר לגבי מצוות שחיובן מותנה במציאות מסוימת

⁷ וכן כותב המגן אברהם [תרלט, יז] בשם המהר"ל.

⁸ וכן כותב האבני נזר [אר"ח סי' שעז אות ד].

⁹ דברים מעין אלו מופיעים כבר בחזקוני [שמות יב, יח].

שהאדם יכול להימנע ממנה (כמצוות מזוזה ומצוות מעקה)¹⁰, אך כיצד ניתן לפרש את הכתוב "שבעת ימים תאכל מצות" שלא כציווי מחייב?¹¹

בשל כך, נראה שיש לבאר שיטה זו באופן אחר. על פיה, מצוות מצה בשבעת ימי הפסח היא מצווה חיובית, אך המצווה ביסודה אינה עצם מעשה האכילה, אלא המצווה היא להגדיר שבימים אלו המצה היא מאכלו של האדם. בשל כך, אין חובה לאכול בכל יום מצה, שכן די באכילת מצה בליל הפסח כדי להגדיר שזהו לחמו לכל ימי החג. עם זאת, בכל שעה שאדם אוכל מצה הוא מעמיק ומעצים הגדרה זו, ולכן – על אף שאין בכך חובה – האדם שאוכל מצה מקיים בכך את מצוות "שבעת ימים תאכל מצות"¹².

מן הדברים עולות שתי שיטות בהבנת הכתוב "שבעת ימים תאכל מצות":

- א. לפי העיטור והרשב"ץ, אין כל קיום חיובי במצה; המצה אינה אלא לחם נטול חמץ, ובהתאם לכך 'חג המצות' הוא חג איסור אכילת חמץ.
- ב. לפי בעל המאור והגר"א, קיימת מצווה חיובית להגדיר את המצה כמאכלו בשבעת ימי הפסח, ובשל כך החג קרוי 'חג המצות'.

הבנות אלו אינן משליכות רק על מקומה של המצה בשבעת ימי הפסח, אלא גם על הבנת מהות איסור חמץ. לפי דרכם של בעל העיטור והרשב"ץ, בהכרח איסור החמץ עומד בפני עצמו. אולם, לפי דרכם של בעל המאור והגר"א, ניתן להציע שאיסור החמץ נובע מחמת הפגיעה בהגדרת המצה כמאכלו של האדם בשבעת ימי הפסח. על פי הצעה זו, אמנם אין חובה לאכול מצה בכל שבעת ימי הפסח, שכן אכילת המצה בלילה הראשון הגדירה שזהו לחמו של האדם למשך ימי הפסח, אולם כאשר אדם אוכל חמץ – בכך הוא מקעקע את הגדרה שבימים אלו לחמו הוא מצה, ומטעם זה הוא עובר באיסור ומתחייב בכרת¹³. לפי זה נראה, שאיסור חמץ ביסודו הוא פגיעה בצביון המועד – שבעת ימי הפסח אמורים להיות 'ימי מצה', ואכילת חמץ פוגעת בצביון זה ובשל כך היא אסורה.

ניתן להביא לתפיסה זו בגדר איסור חמץ שתי ראיות¹⁴:

- א. הגמרא [כט.] מביאה את שיטת רב אחא בר יעקב שאדם אינו עובר על אכילת חמץ של גויים ושל הקדש: "מה שאור דראייה – 'שלך אי אתה רואה אבל אתה רואה של אחרים ושל גבוה', אף שאור דאכילה – 'שלך אי אתה רואה של אחרים ושל גבוה'". שיטה זו מעלה תמיהה גדולה: כיצד ייתכן שיש חמץ שאין איסור באכילתו?! אמנם, על פי ההבנה שהחמץ אינו 'איסור חפצא' אלא איסורו נובע מחמת הפגיעה בצביון המועד כ'חג המצות', ניתן להבין שיטה זו – אכילת חמץ של גוי ושל הקדש אינה מגדירה את החמץ כלחמו, ולכן אין בה פגיעה בצביון המועד.
- ב. הגמרא [לה.] מביאה את דינו של ריש לקיש: "עיסה שנילושה בין ושמן ודבש אין חייבין על חימוצה כרת", ואת טעמו של רב פפא לדין זה: "דאמר קרא: 'לא תאכל עליו חמץ' וגו' – דברים שאדם יוצא בהן ידי חובתו במצה חייבין על חימוצו כרת, והא הואיל ואין אדם יוצא

¹⁰ כן כותב הרמב"ם בהל' ברכות [פ"א ה"א].

¹¹ כעין זה תמה המנחת אברהם [ח"א ס"י מד] על דברי האגרות משה [אבן העזר ח"א ס"י קב] שמצוות יישוב ארץ ישראל היא 'מצווה קיומית': "והכוונה בהגדרה זו של קיומית היא שאין זו מצווה, כל זה נראה לכאורה דבר והיפוכו, כי מצוה של תורה שנמנית בתורה מצוות בפשטות היא לא דבר התלוי ברצונו של האדם שאם רוצה מקיימה ואם לא רוצה לא מקיימה, שהרי זה סותר את המושג מצווה, דמצווה הוא ציווי הש"ת, ואיך יש לומר שתלה את הקיום ברצונו של האדם". [ועי' עוד בית ישי' ס"י כג הערה יב], ואכמ"ל].

¹² כן מבאר הבית ישי' [סוף ס"י כג], וכן כותבים מחברים נוספים. [על פי זה, מצוות מצה בפסח זהה בהגדרתה למצוות סוכה בסוכות – בפסח המצווה היא להגדיר את המצה כפיתו, ובסוכות המצווה היא להגדיר את הסוכה כביתו. ובכך יש לבאר דרשת הגמרא [סוכה כז.] הלומדת מחיוב אכילת מצה בלילה הראשון לחיוב אכילה בסוכה בלילה הראשון: כשם שביליל הפסח יש חובה לאכול מצה משום שבכך האדם מגדיר שבכל ימות הפסח המצה היא מאכלו, כך בליל יום טוב ראשון של סוכות יש חובה לאכול בסוכה, משום שבכך האדם מגדיר שבכל ימות החג הסוכה היא ביתו (כן מבאר הרב לייב מינצברג [בן מלך - חג המצות, עמ' מו]).

¹³ כן מציע הרב לייב מינצברג [שם, עמ' מח-נ].

¹⁴ מביא אותן הרב מינצברג [שם, עמ' נ ועמ' סד].

בה ידי חובתו, דהויא ליה מצה עשירה, אין חייבין על חימוצה כרת". גם דין זה מתבאר היטב על פי ההבנה שאיסור החמץ נובע מחמת הפגיעה בצביון המועד – האיסור הוא בכך שאכילת החמץ מגדירה שהמצה אינה פיתו הבלעדית, ולכן עוברים בכרת רק על חמץ הראוי להיות מצה, שכן רק אכילתו מבטלת הגדרה זו ובכך פוגעת בצביון המועד.

אמנם, ראיות אלו מבוססות על שיטות שאינן קיימות למסקנת הגמרא¹⁵, ולכן ייתכן שאין להתבסס עליהן כדי לעמוד על גדר איסור חמץ. כמו כן, משיטת רבי יהודה [המובאת בגמ' כח.], שחמץ שעבר עליו הפסח אסור מדאורייתא, נראה שאיסור חמץ אינו ממוקד בזמן אלא בחפצא של החמץ. ובפשטות, לשיטתו יש להשוות את חמץ לשאר המאכלים האסורים¹⁶. יתרה מזאת; הגמרא [כא:]: משווה בין חמץ לשאר המאכלים האסורים ביחס לאיסור הנאה, ונראה מכך שחמץ אינו שונה במהותו משאר המאכלים האסורים. לפי זה, איסור חמץ אינו רק מחמת פגיעה במועד, אלא החמץ נחשב לחפצא של איסור. חיזוק משמעותי לכך מסוגיית הירושלמי [פ"ב ה"א] המחלקת בין איסור חדש למאכלים האסורים: איסור הנאה קיים רק במאכלים האסורים ולא באיסור חדש משום שהוא איסור התלוי בזמן. ואף על פי כן, הירושלמי משווה בין חמץ למאכלים האסורים לגבי איסור ההנאה. מכאן לשיטתו גם חמץ נחשב למאכל אסור – 'איסור חפצא' ולא רק פגיעה בצביון המועד¹⁷.

עם זאת, יש אחרונים הטוענים כי משלושה פסקים של הרמב"ם עולה הבחנה עקרונית בין חמץ למאכלים האסורים:

- א. הרמב"ם [הל' חמץ ומצה פ"א ה"ב] מביא דרשה מיוחדת לאיסור הנאה בחמץ. נראה מכך כי איסור הנאה בחמץ אינו נלמד מאיסור ההנאה הקיים בשאר המאכלים האסורים¹⁸.
- ב. הרמב"ם [שם, ה"ו] סובר שתערובת חמץ שונה מתערובת שאר האיסורים, והיא אסורה בלאו מיוחד ואין בה כרת. ייתכן ודין זה נובע מהבדל עקרוני בין חמץ לשאר המאכלים האסורים¹⁹.
- ג. הרמב"ם [שם, ה"ז] מביא מקור מיוחד לאיסור 'חצי שיעור' בחמץ, על אף ש'חצי שיעור' אסור מן התורה בכל האיסורים. ייתכן ואף דין זה נובע מהבדל עקרוני בין חמץ לשאר האיסורים, הואיל והוא איסור התלוי בזמן²⁰.

על פי זה ניתן להציע כי לשיטת הרמב"ם איסור חמץ שונה במהותו משאר המאכלים האסורים: הוא אינו 'איסור חפצא', אלא איסורו נובע מחמת פגיעה בצביון המועד. בשל כך, יש צורך במקור מיוחד לאיסור הנאה ולאיסור 'חצי שיעור'. כמו כן, האיסור ביסודו אמור רק לגבי חמץ בעין – שכן רק באכילת חמץ בעין יש פגיעה בצביון המועד כ"חג המצות" – ולכן יש צורך באיסור נפרד לתערובת חמץ²¹.

התפיסות השונות בגדר איסור החמץ משליכות גם על גדר איסור 'בל יראה ובל ימצא'. על פי ההבנה שאיסור חמץ דומה במהותו לשאר המאכלים האסורים, נראה שזהו יסוד איסור 'בל יראה ובל ימצא': הואיל והחמץ הוא חפצא אסור, מתועב ומאוס, קיים איסור בעצם הימצאות החמץ ברשותנו בפסח²². לעומת זאת, לפי ההבנה שאיסור חמץ נובע מחמת הפגיעה בצביון המועד, ניתן

¹⁵ כמבואר בסוגיות הנ"ל.

¹⁶ אמנם, עי' בשיעור השמיני [איסור הנאה מחמץ] הערה 6 שניתן לבאר את שיטת רבי יהודה באופן אחר.

¹⁷ בשיעור השמיני [איסור הנאה מחמץ] הרחבנו בעניין זה.

¹⁸ דברי האחרונים על כך הובאו בשיעור הנ"ל.

¹⁹ עסקנו בשיטת הרמב"ם בעניין זה בשיעור העשירי [תערובת חמץ].

²⁰ כן כותב המשנה למלך [שם] בשם המהרלב"ח [סי' יז].

²¹ ייתכן ויש לומר הבנה זו באופן מתון יותר: חמץ שונה משאר האיסורים הואיל והוא אינו 'איסור חפצא' אלא 'איסור גברא'. [לפי ניסוח זה, אין הכרח לומר שאיסור החמץ נובע מחמת הפגיעה בצביון המועד].

²² כהבנה זו כותב הרדב"ז [ח"ג סי' תקמ"ז]: "כי חמץ בפסח רמז ליצר הרע, והוא שאור שבעיסה, ולכן כלה גרש יגרש אותו האדם מעליו ויחפש עליו בכל מחבואות מחשבותיו ואפילו כל שהוא לא בטיל".

להבין שאיסור 'בל יראה ובל ימצא' קיים רק בחמץ שהאדם מחזיק בו ומעוניין בקיומו, שכן הימצאות חמץ כזה ברשותו פוגעת בהגדרת המצה כלחמו של האדם.²³

נראה שהתפיסות השונות ביסוד איסור החמץ משליכות גם על גדר ביטול חמץ ועל גדר מצוות "תשביתו".

בגדר ביטול חמץ נחלקו הראשונים: לפי תוספות [ד: ד"ה מדאורייתא], הביטול הוא מעשה הפקר המפקיע את בעלות האדם על החמץ וכך הוא אינו עובר עליו ב'בל יראה ובל ימצא'. לעומת זאת, לפי רש"י [ד: ד"ה חובת; ד: ד"ה בביטול] והרמב"ם [הל' חמץ ומצה פ"ב ה"ב], הביטול הוא ביטוי ליחס הנפשי אל החמץ, כדבר שאינו מעוניין בו ואינו רוצה בקיומו.²⁴ בדומה לכך נחלקו ראשונים אלו בגדר מצוות "תשביתו": לפי תוספות [ד: מדאורייתא], מצוות "תשביתו" מתקיימת בשריפת החמץ²⁵ לאחר זמן איסורו. לעומת זאת, לפי רש"י [ד: ד"ה בביטול] והרמב"ם [שם], מצוות "תשביתו" מתקיימת בביטול.²⁶

שיטת תוספות מתאימה להבנה שהחמץ הוא 'חפצא של איסור' – החמץ הוא חפצא אסור ומרוחק שיש לאבדו מן העולם בפסח, ולכן מצוות "תשביתו" מתקיימת בכלי החמץ והאבדתו מן העולם²⁷, והביטול אינו קיום של מצוות "תשביתו" אלא דרך להיפטר מאיסור 'בל יראה ובל ימצא'. לעומת זאת, שיטת רש"י והרמב"ם מתאימה להבנה שיסוד האיסור הוא להגדיר את החמץ בפסח כלחמנו. בשל כך, מצוות "תשביתו" אינה מתקיימת בכלי החמץ אלא בביטולו, בכך שהאדם מגדיר שהוא אינו מעוניין בחמץ, ובכך הוא קובע שמכאן ואילך החמץ אינו לחמו. באופן זה, לאחר שהאדם השבית את החמץ בליבו וגילה שהוא אינו מעוניין בו, כאשר הוא אוכל את המצה בליל הפסח הוא מגדיר שהמצה היא לחמו הבלעדי לכל שבעת ימי הפסח.

בכך אנו חותמים את עיסוקנו בענייני חמץ ומצה. בעזרת ה' בשיעור הבא נעסוק באיסור עשיית מלאכה בערב הפסח.

להערות ולתגובות: שלמה ליפשיץ

lshlomo26@gmail.com

השיעור מוקדש לעילוי נשמת רחל בת יצחק וולטרס ז"ל ולעילוי נשמת אברהם בן צבי פייר ז"ל

²³ הר"ן [א. ד"ה ומה שהצריכו] מציע הבנה שלישית לטעם האיסור. לדבריו, איסור "בל יראה ובל ימצא" הוא כעין סייג של התורה שלא יבוא לידי אכילת החמץ. [עי' על כך בדברינו בשלהי השיעור הראשון [איסור בל יראה ובל ימצא]].

²⁴ עסקנו בכך בהרחבה בשיעור הרביעי [ביטול חמץ].

²⁵ לשיטת רבי יהודה [במשנה כא.], ואילו לרבנן ניתן לכלות את החמץ בכל דרך – "אף מפרר וזורה לרוח או מטיל לים".

²⁶ עסקנו בכך בהרחבה בשיעור השלישי [חובת השבתת חמץ]. [אמנם, בשיעור הנ"ל הובא ביאורו של רבנו חיים מבריסק [הל' חמץ ומצה פ"א ה"ג] לשיטת הרמב"ם בגדר מצוות "תשביתו", ואילו בדברינו כאן אנו מבארים את שיטתו באופן אחר, על פי משמעות דברי הרמב"ם בפרק ב'].

²⁷ הבנה זו משתמעת מההשוואה שעושה רבי יהודה [בגמ' כז:]: בין חמץ לנותר לגבי חיוב השריפה.